

OREINA ETA GIZOREINA LITERATURGINTZAN ETA EDERGINTZAN

Txomin PEILLEN

*«Atlantika-Pireneetako sinbeste zabarrak»,
idatzi zuen Aita Lafitteren omenez.*

Lafitte jauna, behin, Bordeleko euskal ikasleen aitzinean eman zenuen hitzaldian, «Orein bilakatu neska» ren kantua ezagutarazi zenigun. Baliman, badakizu «Haizea» eresi taldeak «Ura ixuririk» izenarekin, zuk bildu kantu zaharra, eman duela, Amaia kantarisaren boz ederrez abesturik. Testu labur eta trinko hunek gure sineste zahar baten oihartzuna ekartzen digu, alegia giza-orein mituarena. Huna zer dion:

*Ura ixuririk sorginen bidean,
dohaina bildu dut Bazko Aratsean;
gauaz Mayi nuzu, egunaz oreina,
etxeke zakurrek xerkatzen nutena.*

— *Jakes, nun 'tuk horak, eztiat senditzen,
oihanpean kurri oreina xerkatzen?
Jakes, dei' zakurrak, salbazak arreba!
— Ama nola sinets Mayi daitekela?*

*Jakes zakurreri hasi da xixtuka.
Oreina hil dute kolpez ausikika.
Jakesek kanitaz eman du pusketan:
«aseko ahal da mayi gurekila».*

*«Afal, afal, Jakes, ni nuk hor lehena,
ene haragiaz betherik dupina!»
Ama sala zolan nigarra begian,
puñala sartu du bere bihotzean.*

(Pierre Lafitte, «Atlantika-Pirene-etako sinbeste zabarrak» Gure Herria 1965 p. 22)

Gizoreiñaren itxuraldaketa eta nahualtasuna.

Lerro horietan, Azkuek eta bestek bildurikoetan bezala, ikusten dugu nola euskaldun zaharrek, jendea basa ehize bilaka ditekela, sinesten zuten. Zuberoan, Ligin Margarita Harrixurikoak esaten zigun norbait, bapatean, gatu bilaka litekela eta Lafitte jaunak bere irazkinean berdin dio:

«Zenbait aldiz presuna batzuek zorte txarra atxemaiten omen zuten alimale batzuen itxura hartzen baitzuten zer nahi irriskurekin. Hala-koak zitazken gizotsoa, gizazeria eta emazte oreina, otso, azeri edo orein bilakatu eta»

Jendeen eta basa piztien harreman horiei inguru, bitxi da ikustea Erdi-Haroan, jende-izena emaiten zaiola abere sorginei (frantsesez goupil = Renard eta beharbada euskaraz azeri = Azeari, Azenari) eta bestalde Lafitte jaunak aipatu bigarren piztiarekin, otsoarekin abere-izena, jende-izen bila-katzen, Otsoa.

Urte beretan Guatemalako Maya delakoen mitologiak, *Popol Vuh* irakurtzen nuen eta denbora berean Miguel Angel Asturias-en *Hombres de Maiz* obran Euskal Herriko sineste berdina hatzeman nuen. Gizaoreinaren aipamenak liburu horren bizpahirur lekutan xehetasunekin agertzen dirade, Ameriketako Inditarren sineste hori nasaiki edasten dituztenak.

Lehenbiziko aipamenean, «Venado de las Siete-rozas» «Zazpi labakietako oreiña» izeneko ihizearen ixtorioa jakiten dugu. Ipuñ luze hortan sendagile-sorgin (curandero) den inditar batek dio Tecún anaian amak daukan zotina sendoarazteko delako oreiña hil behar dela:

«Lo dejó sin remedio salvo que le dé caza al Venado de las Siete-rozas»
(M. A. Asturias, *Hombres de Maiz*, Alianza Editorial Madrid 1972, «Venado de las Siete-rozas», atalean, 71. orrialdean)

Tecún anaiek atalaia batetik begistatzen dute ehizea eta hiltzen, baina huna non, falta zen anaia batek, dion denbora berean sorgina hil duela.

*«Venite, Hermano, Calistro mató al curandero
Y como lo mató
De la quebrada subió con el cadáver desnudo arrastrando de una pata.*

Orduan Gaudencio Tecún -ek inardesten dio eztela egia eta eztabaida bat hasten da - euskal kantuan bezala - oreiña ta sorgina nahasiz.

«Vos matarías al Venado de las Siete-rozas, no se desmiente; pero el Curandero aunque digas que son visiones lo mató Calistro.»

Gaudencio-k jarraitzen du, oreña ta sorgina bat direla.

«El Curandero y el Venado de las siete-rozas para que vos sepás eran énticos. Disparé contra el Venado y ultimé al Curandero porque uno solo los dos énticos.»

(Lib. aip. «Venado de las Siete-rozas», 71. orrialdean)

Euskal kantu deitoragarrian berdín esaten da:

*«Ura ixuririk sorginen bidean
dobaina bildu dut Bazko aratsean;
gauaz Mayi nuzu, egunaz oreina»*

Eta Jakesek amarekin eztabaidan dio:

Ama nola sinets Mayi daitekela?

Horraño Maya herritarren ondoko inditarren eta euskaldunen artean pentsabide berdina ikusi dugu, sorgin dohain bat da gizaorein bilakatzea. Hemendik aurrera ipuinak desberdinxka dirade. Bi gizaoreinak abere itxurapean hil badira, ez dakigu euskal kantuan Mayi-ren gorputza ere hatzeman denetz eta gure euskaldun anaiak ez baitu bere arreba ezagutu orein larrupean, egosarazten ari da; inditarren artean, berriz, oreina osorik egon da eta bi gorputzak arkitu:

«Es lo que pasa siempre en este caso. El que tiene la gracia de ser gente y animal al caso de perder la vida deja su mero cuerpo donde hizo la muda y el cuerpo animal. El Curandero se le volvió venado a Calistro y allá al darle yo el postazo dejó su forma humana porque allí hizo la muda, y aquí vino a dejar su forma de venado donde yo lo atajé con la muerte»

(Lib. aip. «Venado de las Siete-rozas» 73. orr.)

Asturias eta Lafitte jauna bat daude esanaz, hunek:

«zonbait aldiz pertsona batzuek bakarrik ahalmen hori daukate....

(Lan aipatuan 21. orr.)

eta harek

«el que tiene la gracia de ser gente y animal»

(Lib. aip. 73. orr.)

Beste leku batean Asturias-ek gauzak iluntzenago ditu *Nahual*-a zer den eta *Nabualtasuna* azalduz, apez batek, okerki, bere oroit-liburuan, *nabuala*, gure ingeru zaindari edo begirariarekin alderatzen duenean:

«Tiene su nahual, dicen de cualquier persona, significando que tiene un animal que le protege. Esto se entiende porque así como los cristianos

tenemos el Santo angel de la guardia el indio debe tener su nahual... sin ir muy lejos este Nichon dicen que se vuelve coyote al salir del pueblo por allí.»

(Lib. aipatuan Correo Coyote atalean, 200-201 orr.)

Apezak uste du inditar guziek ahalmen hori daukatela. Guk, agian, nahual edo itxuraldaketa, avatara-tik bereizi genezake, lehena ikusten baitugu *jendeekin gertatzen*, otso, azeri, gatu, zakur, orein bilakatuz Euskal Herrian, baita Maya -Quiché herrietan ere; bestalde «avatara» esan genezaioke *jainko baten* itxura aldatzeari hala nola Egipta zaharreko, idi, sai, zezen, gatu, baita Euskal Herrian Maia «jainkosa» delakoaren itxurak: behi, sai, saguxar eta beste pizti sakratu motak. Hala ikusten dugu bi kasuetan ez direla, gehiengotan, animale berdinak. Ainitz balizateke erraiteko euskal jainkosaren avatarez, baina hemen gizaoreinaren itxuraldaketean mugatuz, oreiñaren sinbolikaz zerbait ikertzea eramanen gaitu.

Sakrifizio eta dantza

Beste probarik behar da Oreiña ta Sorgina bat direla ezagutzeko. Bi gorputzak ikertuz ikusten da bietan tiroa ezkerreko beharri ondotik sartu zaietela:

«El Curandero tiene el postazo tras la oreja zurda mero como el Venado.»

(lib. aip. «Venado de las Siete -rozaz atalean 74 orr.)

Gure kantu zaharrak ez du holakorik agertzen, gizoreina ez da jendeek hila, baina zakurrek sarraskitua; baina horrez kanpo, badira Euskal Herrian, Azkuek, Barbier-ek eta bestek bildurik, Maya-en proba hori oroitarazten dutenak: gatu bat jende bati jokutzen zaio eta jendeak makilaz, nahiz ezpataz oin bat, esku bat kolpatzen dio eta biharamenean auzoko norbait, oin berean, esku berean zauritua agertzen da. Itxuraldaketearen irrisku bat da hau ere, heriotza kanpo eta kasu horietan ere jende hori sorgina dela famatzen da.

Ez da errez sinbolu erran nahia ematea ondoko puntuari:

ene haragiaz betherik dupina!

Naski, Grezian, Agamemnon bere alaba Ifigenia hiltzera doalarik, erhaiketa sakratuan ordezkari Artemisek orein eme bat bidaltzen dio, Pompeiko labarri margo batean agertzen den gisa; berdin, behin Egan-en idatzi genuen bezala:

«Abraham bere semearekin berdin egiter zela, ta egiteko zorian, Jainkoak axuri bat ordezkari igorri ziola.

Lamaren pean dagoen eize-ordea ez da berdina, semiten axuria, europarren oreinaren ondoan.»

(Jakin «Oreña» Jakin 18 znb. Arantzazu 1965, 30 orr.)

Asian, berriz, Kanbutxean, oreina eguzki pitzia izanki eta agorte, idorte, lehorteen sortzaile, *orein hiltzeak*, euria ekartzen du eta bestalde Angkor aldean hortarako dantza egiten diote.

Asturias-en ipuina itzuliz, Maya-Quiché ohitura jarraikiz Gaudencio Tecùn-ek orein hilaren inguruan dantza egiten du, kañaberaz jantzirik:

«Y asi vestido de caña dulce baila alrededor del Venado haciendole espavientos para asustarle. Juirte! le dice mientras baila.»

(Lib. aip. «Venado de las Siete-rozas atalean, 75. orrialdean)

Dantza hori Parisen ikusi ahal izan dut, hegoamerikar folklore talde batek emana, duela urte. Inditar dantzariak, burutik behera, orein baten adantza zeukan, eguzkiaren jaia ospatzeko.

Dantza horiek oreinaren erran nahiaz eta sinboluaz aintz erakusten digute eta Floridako inditarren ohitura batekin alderatzen bada, gehiago, zeren horiek beren Eguzki Jai Nagusiaren ospatzeko halaxe egiten zuten:

«Zeremonia baten garaian arrapatu oreinaren larrua idokitzen, belarkiz betatzen abalik eta bizitan zeukan itxura har zezan, gero fruta eta landare zintzilikatuz apaintzen. Indi horiek, Irudia Ekialdeari buruz inguratua, urtaldi on bat izan zedin, inguruan dantza eta otoitz egin obi zuten.»

(Alexander HARTLEY BURR, *Great mysteries of the North american indians*, Paris, 1962, 172. orr.)

Asturiasen liburuan gizoreinaren geroa jarraitzen badugu, urrendo erri-tua ehorzketa da. Oreña Lurpean ehortzirik dagoenean lurazalean odol ixtil bat agertzen da ta odol txarrasta irudiko batek ilargia txapastatzen, gero argi bat gauerditan pizten da ta zerua eguntzen, geroago urrezko ke bat lurretik altxatzen. Hor ikusten da oreña argiaren eta eguzki sortzearen (urrea) sinbolua dela. Pawnee izeneko inditarrek eguzkia dela diote:

«Oihanpetik, egun argiari buruz bere humeak laguntzen dituen oreña bezala agertzen dela.»

(Alexander HARTLEY NURR, *Great mysteries of the North american indians*, Paris 1962, 145. orrialdean)

Behin Jakin-en idatzi genuen:

«Oreñak ordea literaturan ta mitologian leku bereiziagoa dauka; europar mitu zahar bat da. Noizean pizti sakratua (donsua) da,

bestean madarikatua, deabruak hartua (dongea). Sha Nameh, Persiako Erregeen liburuan, George Vernadsky-ren arauera, irakurri leike: Akwan deabrua, orein izugarri, urre koloreko baten itxuran agertu zela, Rustam airez eroateko, itsaso ertzean urean pulunpatzeko. Indiko Buddhatiarren ipuinetan orein handi bat odeiez dabil mendiko arrolla ta osinen gaindi urrezko argi bat gorputzetik distiraturuz.»

(«Oreina» in Jakin 19 zbk. Arantzazu 1965, 30 o.)

Hemen Asturiasen liburuan bezala *urrezko argia* aipatzen da, eta gure euskal kantuan gauzak ez badira haiñ argi ere, Mayi neska neska-oreina, eguzkiaren sinbolu gisa dela, ondoko puntuak erakusten digu:

gauaz Mayi nuzu, egunaz oreina.

Beraz egunaren argitzearekin Mayi orein bilakatzen da, eguzki sinbolu bihurtzen eta gauarekin itzaltzen. Hemen sorginek noiz nahi egiten duten itxuraldaketatik maila bat gorago gaude, *neska-oreina argia baita*. Aurreko adibideekin sinbolikaren eta jainkotzearen mugan gaude.

Oreinaren jainkotzea.

Maya-Quiché inditarrentzat ez da oreina jainko, sorgin itxura bat baizik eta hilen munduan Nicho Aquino «Correo-Coyote» inditarrak bere ibilaldia egiten duenean, oihan hotzetan, odeien artean, lorez eta zomorroz inguratua Zazpi Labakietako Oreina arkitzen du:

«El Curandero señala con su pata de Venado entre los invicibles al Gaspar Ilóm (inditarren auzapez hila)»

(Liburu aipatuan, «Correo-Coyote» atalean, 82-83. orr.)

Ez dirudi ere Euskal Herrian ta Pirene guztian oreina jainkotu denik eta Abbé Breuil-ek «Dieu cornu», Jainko-adardun, izendatu zuen labar-irudia Leroi-Gourhan-ek orain «Sorgina» izenarekin aipatzen du. Sorgin hori giza-oreina da. Duela nonbait hamabost mila urte Magdalena garai erditsutan egina eta Trois-Frères-eko karbean Ariège departamenduan aurkitu dute. Sorgin delako horrek giza gorputza du, baina buru gaiñean orein adarrak, beharriak elur-oreinarenak, eta zaldi baten buztana, bere gizon «natura» agirian. (Tecun-ek bigarren dantzan, zaldi buztan idurikoa janzten du) René Huyghes-ek emaiten duen interpretapena ezin onetsia da oraingo materialke-ria pentsabide batekin egina baita:

«Le chasseur, le sorcier mimeront alors la démarche, le geste de l'animal, complétant l'équivoque par quelques dépouilles authentiques: peaux, crânes, qui renforcent l'illusion.»

Mitu guztiek ekartzen dizkiguten argiekin, irudi hortan ikusten dena da sorgina eta giza-oreiña. Gure kasuan eta gure euskal kantuarekin lotzeko esan dezagun holako irudia *Isturitzen ere* hatzeman dela hezur xafla batetan grabatua, lau giza buru ikusten dira eta baten gaiñetik *orein-adarrak*.

Sartaldean Oreiñaren jainkotzaile bakarrak Galiako keltak izan dira, baliman; ez dakigu Indoeuopar iturri batetik harturik (gorago ikusi dugu, argiaren sinbolu Indietan oreina zela), beharbada Sartaldera heldu zirelarik indo-euoparren aurrekoei mailegaturik, sinbolua jainko bihurtuko dute, *Cernunnos* izenpean. Hau dugu irudigintzan bigarren azalpena, Gundestrup-eko zilar pertz ospetsuan piztiz inguratua agertzen da, Buddha bat iduri jarria, *piztien jainkoa* ote? Reims-en nasaitasunaren jainkoa da.

TROIS-FRERES KARBEKO SORGIN-OREINA

Abbé Breuil-ek marrazkitua.

Giza hori, gau hegazi (ala leoi ala iratxo) begiekin, oreiñkide baten adarrez burua jantzirik, orein nahiz elur-orein baten sorbaldak eta belarriak dituen, gizon makurtu bat dirudi. Uzko aldea zaldi buztana, azpian gizon naturak ageri, baina Felideo baten jarreran.

(André LEROI-GOURHAN, *Préhistoire de l'art occidental*, Mazenod Paris 1971, 97. orrialdean.)

Soslan Narta -ren mitua da, baliman, literaturan ederkienik kontatua izan dena eta Georges Dumézil-ek bere *Romans de Scythie et d'alentour* Payot Genève 1970. delako liburuan ezin hobeki ezagutarazten digu nola Kaukasi mendietan Txerkez herritarrek edasten zuten; hemen laburpen bat eman beharko zaigu, artikuluaeren mugak kontuetan harturik:

Rismark aitonen semea, behin, ehizatik beltzuri sartu zen. Soslan haren lagunak galdetu zion zer zuen eta harek inardetsi hemezortzi muturretako adarrak zituen oreiña ikusi zuela, larrua urre kolore zuena. Hurbil eta gezi askoren iraitzen hasi zitzaion...denak alperrik ehizeak alde guztietarat baztertzen zituen; ezpata har eta berdin eskutik jauzi egiten. Oreiñ iheslea jarraitzea kausitzen du, baina bapatean lurpean galtzen da.

Hori entzunik Soslan-ek ez du gau osoan lorik batere egiten; Egunaren argitzean buiraka bizkarrean geziz beterik, uztaia eskuan, ezpata saihetsean Rismark-ek ihitokian oreiña ikusi zuen lekura badoa. Eguzkia sortzean, hemezortzi muturretako adardun oreiña, bere urrezko larruan, eguzkiarekin batean agertzen da. Oreiña lasterka Mendi Beltzari buruz badoa, Soslan haren ondotik lurpean karbe batetan sartzen da. Lurraren bihotzean ikusten ditu zazpi gaztelu, zazpi gizon erraldoiek, zazpi gazteluak zaintzen ari, baita Sirux *Eguzkiaren alaba* hezten eta begiratzen.

Soslan gaztelu horietarik batean sartzen da. Bere eresgailu berezi den lirarekin soinu egiten hasten da; bazter guztietarik piztiak, abereak heltzen dira, mendiek ere soinua laguntzen dute, baina gaztelutik motiko batzuez kanpo iñor ez zaio agertzen. Orain dio «*Ezin ninteko bizi, jan gabe ta borrokatu gabe, gudukatu gabe*». Berehala motikoak gazteluzain erraldoien bila badoatza; haiek Soslan harrapatzen dute; hil nahi dute beren *oreiñ eguzki-alaba* aspererazten baitu, haien ezpatek ordea ezin dute Soslan-en lepoa ebaki.

Erraldoiak harriturik beren Eguzki-alabaren ikustera joaiten dira gertatu zitzaiena kondatzera, Soslan Narta dela dionari ezin diotela lepoa moztu. *Eguzki-alaba*, oreiñ izanak inardesten diete, baldin gizon hori Soslan bada harek egurukitzen duen senarra dela ta une berean ezagutuko dutela bi sorbaldeen artean narrio beltz bat ikusten bazaio hura dela egiazko Soslan eguzkiak baitio soinean seiñale hori ikurtu. Erraldoiak Soslanen eranztera badoatza eta bizkarrean tika beltza ikusten. Sirux-ek artamendatuak entzunik Soslan-i jakinarazten diote, Eguzki-alaba ederrarekin ezkontzeko: burdinezko gaztelu bat, *Haza* zuhaitzaren ostoak, ehun oreiñ eta ehun basahuntz, eta beste kentetako ehun pizti harrapatu behar dituela. Galdera latzgarri hori entzunik Soslan

apur bat etsitzen hasten da. Zatana, bere amarengana hersatzen da ezinergia hori argi dezaion. Amak, magiazko erraztun bat emanik itsas bazterrean lurrean zirkulu bat marrazten, hor berean burdin gaztelua agerrarazten duelarik, txaramela baten soñuz eskatu dizkioten piztiak biltzen ditu eta Bedura haren emazte zenak *haza* zuhaitzaren ostoak emaiten dizkio.

Halaxe Soslan Narta Eguzki alabarekin ezkondu zen, bai oreiñ baten itxuran ihitokian, argiozkorriarekin batean agertu zitzaion andere ederrarekin. Beren artean haragi griña sutsu bat piztu zen, luzaro elkarri lotuak edukiko dituenak; baina gauza guztiek, eta irrirts guztiek ez dute beti muga ta harresi gogor bat erakusten kanpotik etorritako ihardokipenei eta geroago beste *izar-alaba* bat Soslanen ganako irritsez beterik, Narta aitonen semearen ondotik ibiliko da, hartu nahiz, eta giza semea denbora berean deseginen du.

Hemen ikusten dugunetz, euskal kantuan bezala ez da gizon bat oreiñ bilakatzen, baina neskatila bat halakatzen. Gure deitora bertsoek halere ez dute esaten zein zen oreiñaren larru kolorea.

Ez dugu horrekin agortu oreinaren esan nahia ta gizoreinarena ere, nahiz euskal kantuak eman lezakegun argia hemen gelditzen den. Ekialde Urrunera joanaz Txinara heltzen garade Maya-rekin alderatzekotan. Ez zaigu ahaztu behar Maiak Asia iparraldetik etorritako jendeak direla, nonbait, duela hamabost mila urte abiatutako higiduran Ameriketara iritxiak.

Bi kosmogonietan oreiña eguzkiaren sinbolua izateaz kanpo, suarena da, agortearena, lehortearena. Kanbutxean oreiñ bat herrian sartzen delarik jendeek uste dute suaren abisua dela; hain zuzen Miguel Angel Asturias-ek dio bere ipuiñean sorgin-oreiñak duela Ilom eko oihana sutan ezarri, aizkolariek balia ez zezaten, eta aizkolari, zurketarien alde etorritako soldadoak errerik hil zitezten, zeren oihaneko zuhaitzak egoitiz sorginek behar dituzten landareak, inditarrek behar dituzten ehizeak eta ireiñak behar dituzten itzalak galerazen baitirade:

«y después de las maldiciones el fuego empinose en solemnidad, el Venado, el Curandero.»...

(Lib. aip. «Correo-coyote» atalean 326.orrialdean)

Euskal ipuiñaren berezitasunak.

Bere laburrean gure deitora kantuak ez du horrenbeste ematen eta ez dugu segurtasun osorik oreiñ hori arra ala emea den, herri batzutan ehizeen

izenetan nahaspila sartzen baita eta behin, idatzi genuena duela hamazazpi urte huna alda dezakegu:

«Oreina emea dela ta orkatza arra diotenak, badira. Baina aintziñan Cervus Elaphus-ari «oreiña», Capreolus capreolus-ari «orkatza» ta Rupicapra Pyrénaica-ri «basahuntza» edo «sarrinoa» zioten.»

(Jakin Arantzazu, 1965, 31. orrialdean «Oreiña»)

Gure kantuak sineste zahar baten oihartzuna ekartzen digu, baina ez da baliman haiñ zaharra, baitirudi bertso horien xedea, itxuraldaketaren irris-kuak erakustea dela. Halere hitzen latzgarritasunari ohartzen bagara, egin den garaian sorgin ahalmen hortan sinesten zuten gure aintzinekoek. Sineste hori beste aintzekin alderatu baldin badugu, komeni da berriz, lehen bertsoan bereziki iker dezagun, hola ikusten dugu Bazko aratsean neskatala batek ez duela ura ixurtzera utzi behar sorginen bidetik urketari dabilanean:

Ura ixuririk sorginen bidean, dohaina bildu dut Bazko aratsean.

Debeku horren ondotik, beste bi puntuek bigarren sinestea ekartzen digute, alegia oreiñ bilakatu neska, argi ta eguzki agertzean sinbolua dela, Maia, Narta, Inditar, Persiarren artean bezala: *gauaz Mayi nuzu, egunaz oreina,*

Geroago aipatzen den etxeko zakurren ehizeketak ez du, agian, sinbolu erran nahirik, baina arriskuaren morala izan nahi luke.

Ikusi dugu nola ama semeek eztabaidatzen duten neskaren itxuraldaketa eta akarra berdina sortzen da Tecun anaien artean Asturiasen obran. Eztabaida horrek bigarren bertsoa betetzen du, batere hitz gehiegirik gabe.

Hirugarren ahapaldian Jakesen ehizea ikusten dugu eta Asturiasen ipuinean bezala gure basa-piztiak hil behar du, bi kasuetan oreiña sorgin izanki; Asia erdiko ta Kaukaseko ipuinetan ehizlariek ezin dute oreiña hil hala nola Jon Done Julianen eta San Hubertoren bizitzetan giristino alorrean.

Laugarren ahapaldian euskal ipuina besteen gandik bereizten da, behar-daba, itxuraldaketaren arriskua paroxismo goihen batera eramateko, anaiak oreiñ sorginetik jangura du eta amak bere burua hiltzen; ezin dugu arkitu beste mitologietan holakorik, nahiz Astuariasen ipuinean, ama eri baten gatik den sorgin-oreiña hiltzen, nahiz eta oreiña sakrifizio ordari bezala agertzen den Ifigenia salbatzeko, bere aita Agamemnonek hil nahi duenean.

Sineste ardatz, kultur ardatz?

Mitu horren ondotik Eguzki Sortaldetik Sartaldera ibili frango eman dugu, ezugu beharbada jakinen sineste hori ez denetz oreinaren itxura beretik, harreman gabeko jende mota berezien artean sortu, adarrek zuhaitza,

bizi zuhaitza, oroitarazten baitute, eta ehize horren zalutasunak, lastertasunak eguzkiaren jalkitzea gogora ekartzen, baita denbora berean suaren irudia, basoetan sua pizten delarik hura baita lehenik oihanpetik agertzen; halere beste bide bat ikus genezake jende harremanetan. Ez ote da ikusten paleolithos aroan Europa guztian elkartrukeak badirela, mesolithos garaian trukeak Indietako mugetara heltzen direla, neolithos garaian megalituen sinestea Europa ta Asia herri gehienetan hedatzen dela, orduan ez dugu beharbada, urrunegi joan behar eta ustegabeko kidetasun baino gehiago harreman hutsak onhar genetzazke, inbasioak eta herri aldaketak kontuetan hartuz. Eta Edergintzazko pitxi ta ontziak trukatzan zirelarik ez ote zituzten saltzaileek haiei zegokien ipuiñak kondatzen.

Ardatz batez lotzen baditugu sorgin-orein, orein-eguzki sinestea daukaten herriak ez dugu etendurarik aurkituko, Euskal Herritik hasiz, kelt herrietan gaindi, Eskitoen artetik, Kaukasira, gero Indietara, geroago Txinara eta dakigularik Ameriketako inditarrak jatorriz Mantxuriatik eta ipar Txinatik abiatu zirela, elkarganatu ditugu herrialdeak. Halere gizaoreinaren irudia ardatz horren muturretan baizik ez da hatzematzen, Maia-Quiché herritarren eta euskaldun pirenetarren artean. Beste herrietan oreiñ hutsa da azaltzen, brontzeko pitxietan, gerriko belarrietan, harma zati, zaldi edergailu. Stepetako Edergintza izenez ezagutua den hori, Mantxuriatik Hungariaraiño hedatzen da tai gabe eta Frantzia ere, Kaukasiako Sarmata indoeuropearrek Frantziako Beauce-herrialdea populatu dutelarik holako brontzeak ekarri dituzte, Chateaudun-eko Erakustokian ikus ditezkenak inguruko hiltxobititik atereak. Beraz ez dira sinesteak eta gauzak bakarrik kurritu, jendeak ere.

Beste japoniar margolari askoren gisa Katsushika Hokusai-ek, bere herritarren bizi-elixiraren bila igaiten duten Mendia, Hots Fuji mendiaz Ehun irudigintzak, *Fugaku-Hyakkei* liburu ederra argitaratu zuenean, oreiña ez zitzaion ahaztu. 1834. urtean bere bilduma ederrena eman zuenean Zorionaren Jainkoa, oreiñ baten itxurapean ematen digu ehizea, lepoa luzaturik, burua gibelerara itzulirik zeruan dabiltzan hirur saguxarren behatzen ari da, urrunean Fuji mendiaren tini xuria elurrez estalirik, eta beheko aldetik laño mehe arin bat igotzen delarik.

Euskal mitologiaren ikuspegitik, irudi horrek gure bi pizti sakratu biltzen ditu, hain zuzen saguxarra (gau-ainhara) zorion ekarlea baita gure herritarren sinestean hala ikusi dugun bezala oreiña argiaren sinbolua, ere.

«Margo xuriz» ko makimono marrazki zahar batean, XII. mendean eginikako *Chōju-giga* delako ipuiñean, «*piztien eta txorien kondaira irriegingarrian*» ikusten da nola, untxia, lapina *oreiña* muturreko eta sokaz kabestrutua, tximinoaren gana eramaten duen. Shinto-ko sinesteen satira ote? ala sakrilegio batzuen gisa ez al da fede baten jarraipena ezagutarazteko? Zer nahi izanik ere Japon-eko sineste horrek Altai herrietako sinesteak gogoratzen ditu. Ez dugu uste, Zorion Jainko izen horrengatik Txinatik, nahiz Indietatik etortzako sinbolua denik.

Budismuaren *Jātaka* delakoetan buddha Zakiamuni-ren aintzin edo lehen bizitzak kondatzen zaizkigunean, notinak piztiak dira. *Urrezko oreiña* Bodhixattva bera da, beren griña minez Buddha-k etsipenetik salbatzen dituenak. Lehen predikuaren sinboluak ere Benares-eko oreiñak dira. Erakasle Handiaren erakaspentak sinbolu gisa *Basa-oreiñaren indarra* du, piztia bezala laister hedatzen eta kurritzen baita.

Ikonografian eta mitologian irudi ospetsuenak Artemis-Diana ta oreiñaren estatuak dira. Esaten da grekotarrek nonbait auzo herrietatik hartu zutela sinestea; nondik nahi, basoetako jainkosa zen, ihizlaria, lasterka ta korrika urrezko adarrak zituzten bost oreiñ-ema arrapatu zituela eta lau, bere guardiaren tiratzeko erabili. Sineste hori ez baldin bada Euskal Herrian kontserbatu, gure euskal kantuak badu Artemis-ekin gertatuaren egitea: Arteon, Aristaios artzainaren semea ta Thebai hiriaren finkatzaile izandako Kadmosen ilobañoak zion Artemis baino sotilagoa zela ihizean. Behin, oihan baten erditan, iturri baten urean ninfa-iturri neskekin bainatzen ari, Jainkosa ikusi zuen eta beha egon; bereala *oreiñ bilakatu zen eta bere zakurrek jan zuten*.

Euskal herrian, behintzat, Isturitzeko hezurtean ikusten den giza-oreinen irudiak, gure ipuiñ zahararen sineste ikurra izan diteke, gure herria haiñ kontserbakorra izanki (Ez al ditugu uztarri, golde, laratz eta suburdinetan ikusten paleolithos garaiko sinboluak grabaturik). Euskaldunen artean, baita beste europarren artean ere, halaxe aintzin-historiatik hondar batzu iritxi xaizkigu, batzutan apur bat itxuragabeturik heldu.

Agian, mitologiak ez daki irakurriz, René Huyghes-ek oreiñaren interpretapenean, anka sartze edo huts ederra egin du, basa ehize horren irudia uste baitu, beti, ehize-magia bezala erabili dela: oreiña harrapatu nahi zenean, hil nahi zenean, Trois-frères-eko sorginak erakusten omen digun legez, orein buru batekin basa piztiaren ihakina egin behar zuten. Baina zergatik oreiña eta ez beste ehize mota guztiak?

Gure mitologia, sineste, sinbolu hondakinak ere baliagarri dira Edertia ulertzeko. Holako edergailuak beti lanerako ta jaterako egiten zirela, materialkeriaz kutsatutako pentsabidea da eta kosmogonia aberats eta olerkitsuan bizi ziren jendeen ez aditzea. Huna Lafitte kalonjeak argitaratu ipuiñ zaharrak, eraiki argi txirristak eta oreiñaren ondotik bisitatu ditugun oihanpe iluntsuak.

RÉSUMÉ

Nous partons d'une légende basque à caractère mythologique recueillie par le chanoine Pierre Lafitte et publiée dans un opuscule consacré à la cosmogonie basque sous le titre de *Atlantika-Pireneetako sineste zabarrak* (les croyances anciennes des Pyrénées Atlantiques) Gure Herria Bayonne, 1965, 30 p.

Le texte de cette chanson peut se traduire ainsi:

*Ayant renversé de l'eau sur le chemin des sorcières,
le soir de Pâques j'ai reçu un don;
la nuit je suis Marie, le jour un cerf,
que les chiens de la maison poursuivent.*

—*Jacques où as-tu les chiens, je ne les entends pas?*
—*Dans le sous-bois ils vont cherchant le cerf.*
—*Jacques, rappelle les chiens, sauve ta soeur!*
—*Mère comment croire que (cela) puisse être Marie?*

*Jacques a commencé à siffler les chiens.
Ils ont tué le cerf à coup de morsures.
Jacques de son couteau l'a coupé en morceaux:
«va t'il se repaître de Marie»*

*«Dînes, dînes Jacques, je suis bien celle d'autrefois
dont la chair remplit la marmite!»
Mère au fond de la salle les larmes dans les yeux,
a enfoncé un poignard dans son coeur.*

L'analyse de ces vers nous a conduit à évoquer les phénomènes surnaturels des métamorphoses d'humains en animaux, des avatars des dieux en bêtes et pour cela nous avons comparé notre texte particulièrement, avec un livre de Miguel Angel Asturias *Hombres de Maiz*, dans lequel se trouve décrit un phénomène de métamorphose dénommé par les indiens *nahualisme* et d'autre part dans la même épopée mythologique le récit principal nous montre un sorcier se transformant en cerf. Cette légende possède de nombreux points communs avec la chanson basque.

Dans le texte euskarien c'est une jeune fille qui se transforme en cerf, comme dans les récits persans et caucasiens, tandis que chez les Maya-Quiché c'est un homme; dans les deux cas les personnes sont des sorciers; dans les deux cas le cerf est le symbole de la lumière, du soleil et il est sacrifié chez les indiens de l'épopée mythologique *Hombres de Maiz*, pour guérir une mère atteinte de hoquet chronique et dans la légende basque simplement déchiquetée par les chiens de sa maison. L'aspect sacrificiel de cette croyance se trouvait chez les indiens de Floride, chez lesquels on tuait un cerf pour pratiquer une danse autour de sa forme naturalisée le jour de la fête du soleil; en Chine le sacrifice d'un cerf fait cesser la sécheresse. En Occident la substitution d'Iphigénie par un cerf envoyé par Artémis lorsque son père Agamemnon s'apprête à la sacrifier est, peut-être, une croyance d'origine orientale.

La danse qui est pratiquée encore à notre époque au Guatemala par le personnage de l'homme-cerf, rappelle celle qu'exécute le héros de Miguel Angel Asturias autour de l'homme-cerf qu'il a tué, également, celle que l'on décrivait pour le cerf chez les indiens de Floride. Dans le récit basque il ne reste rien de comparable.

La divinisation du cerf s'observe chez les peuples du Caucase (Légende de Soslan le Narte recueillie par Georges Dumézil), mais aux Indes et en Iran c'est plutôt, comme en Pays Basque un symbole solaire. Chez les Celtes par contre Cernunnos est un dieu des animaux et de l'abondance. En Chine et en Extrême Orient c'est le symbole du feu et de la sécheresse.

Dans le récit basque qui est très concis et dense les deux premières strophes relèvent de cette mythologie générale eurasiatique, mais les deux dernières semblent des avertissements contre le danger de pratiquer ce pouvoir de transformation, ce qui nous vaut la fin horrible de la cuisson de la sorcière-cerf et le suicide de sa mère.

La représentation ancienne du sorcier-cerf s'observe aux deux extrémités du domaine de la croyance dans le personnage du danseur-cerf du Guatemala, mais surtout dans l'art rupestre pyrénéen où la célèbre peinture de la grotte des Trois-Frères en Ariège est la figuration la plus connue, peinture dénommée par M. Leroi-Gourhan, le «Sorcier»; mais en Pays Basque, une gravure sur os de la grotte d'Isturitz nous montre le même sorcier-cerf. Peut-être existe-t-il, ailleurs, des représentations moins connues de ce mythe, mais chez nous elle date du paléolithique moyen, sans que l'on puisse affirmer que notre pays est la source de cette croyance.

Quant à la représentation du cerf proprement dit, elle est caractéristique de l'art des steppes et nous la trouvons d'Est en Ouest dans tous les pays où la croyance au symbole du cerf s'observe de la Chine à la Hongrie en passant par l'Iran et le Caucase; en France, où la Beauce fût peuplée par des Sarmathes et des Alains, peuples indo-européens du Caucase, le musée de Châteaudun possède également une collection de ces objets en bronze de l'art animalier des steppes: boucles de ceintures, ornements de harnais, pièces d'armement, bijoux métalliques, trouvés dans les tombes locales d'époque gallo-romaine.

Au Japon le livre *Fugaku-hyakkei* (Les cent vues du Fuji) du peintre japonais Katsushika Hokusai, publié en 1834, contient une belle illustration du dieu du Bonheur sous les traits d'un cerf qui contemple le mont Fuji, la montagne incomparable; cette croyance, qui rappelle celle des peuples altaïques d'Asie, a pu précéder toute influence chinoise ou hindoue.

Il est possible que l'aspect du cerf ait inspiré les symboles que nous avons cités par la comparaison de sa ramure avec l'arbre de vie, de sa vitesse, de sa célérité avec celles de la lumière et du feu, tandis que dans certains pays le symbole évoluait vers une divinisation de l'animal, mais, vue la diffusion des figurations artistiques de l'animal, suivant un axe est-ouest, il se peut que la symbolique ait suivi la même voie.

SUMMARY

The starting point will be a Basque mythological leaning legend collected by Canon Pierre Lafitte and published in a booklet on Basque cosmogony entitled *Atlantika-Pireneetako sineste zaharrak* (The Ancient beliefs in the Atlantic Pyrenees) Gure Herria, Bayonne, 1965, 30 p.

The text of the song can be translated as such:

*Having spilled water on the witches' path,
On Easter Eve, I was given a gift;
By night I am Mary, by day a stag,
which the dogs of the house go a chasing.*

—*Jack, where are the dogs, I hear them nos?*
—*In the woods, they go hunting the stag.*
—*Jack, call back the dogs, save your sister!*
—*Mother, how to believe (it) can be Mary?*

*Jack has started whistling back the dogs
they have bitten the stag to death.
Jack with his knife has cut it to pieces.
Will he feed on Mary?*

*«Have your supper, have a morsel, Jack, I am the maid of former days,
whose flesh fill the pot!»
Mother, at the back of the room with tears in her eyes
has thrust a knife into her heart.*

The analysis of these lines has led us to evoke the supernatural phenomena of the metamorphosis of human beings into animals, of Gods into beasts. To do so we have compared our text to a work by Miguel Angel Asturias, *Hombres de Maíz* in which a phenomenon of metamorphosis called «Nahualism» by the Indians is described.

In the Euskarian text, a maid turns into a stag, as in the Persian and Caucasian legend has much in common with the Basque song.

In the Euskarian text, a maid turns into a stag, as in the Persian and Caucasian tales, while among the Quiche-Mayas it's a man who does so; in both cases the persons are sorcerers, in both cases the stag is the symbol of light and of the sun; in the mythological epic of the *Men of Corn*, the Indians sacrifice the stag in order to cure a mother of chronic hiccups, while in the Basque Song it is merely torn to pieces by the dogs of the house. The sacrificial aspect of this belief was also found among the Indians of Florida, where a stag was killed so that a dance could be performed around its stuffed hide on the day of the Feast of the Sun. In China the sacrifice of a stag stopped the drought. In the Western world the substitution of Iphigenia for a stag sent by Artemis, while her father was about to sacrifice her, might be a belief originating from the East.

The dance still practised today in Guatemala by the stag-man character recalls the dance performed by M. Asturias' hero around the stag-man he killed and also the one described for the stag among the Indians of Florida. There remains nothing identical in the Basque tale.

The stag divinisation has been observed among the peoples of the Caucasus (vide the Legend of Soslan the Narte, collected by Georges Dumézil) but in India and Iran, as well as in the Basque Country it is rather a solar symbol. On the other hand, among the Celts, Cernunnos is a God of beasts and abundance. In China and in the Far East it is the symbol of fire and drought.

In the concise and terse Basque tale, the first two stanzas may be a product of this general eurasiatic mythology, while the last two stanzas seem to be warnings against the danger of practising the power of metamorphosis which will bring about the stag-whitch's tragic ending by boiling and her mother's suicide.

The early reproduction of the stag-sorcerer can be found at the both ends in the field of this faith, i.e. in the character of the Guatemalan stag-sorcerer and in the Pyrenean Rupestral Art, whose famous painting of the cave of «The Three-Brothers» in Ariège is the best known example, painting entitled the «Sorcerer» by M. Leroi-Gourhan. In the Basque Country a bone engraving from the Isturitz cave displays the same stag-sorcerer. There may exist, in other regions, some less known reproductions of this myth; yet if in our country it dates back from the middle Paleolithic, we cannot state that The Basque Country is the source of this belief.

Concerning the representation of the stag proper, it is characteristic of the Art of the Steppes, and we find it, from East to West in all the countries where the belief in the stag symbol can be observed, from China to Hungary, passing through Iran and the Caucasus. In France, where the Beauce region was peopled by Indo-European peoples from the Caucasus, the Sarmathes and the Alans, the Châteaudun museum owns a collection of bronze items from this animal art: bukles, harness ornaments, weapons, jewels in metal, all discovered in the Gallo-roman local burial ground.

In Japan, the book *Fugaku-byakkei* (the hundred views of Mount Fuji) by the Japanese painter Katsushika Hokusai, published in 1814, contains a beautiful engraving of the God of Happiness under the guise of a stag contemplating Mount Fuji, the incomparable mountain. This belief which recalls that of the Asian Altaic peoples may have preceded any Chinese or Hindu influence.

The aspect of the stag may have inspired the symbols described here, its outlers bearing the comparison with the tree of life, its speed and swiftness with light and fire, while in some countries the symbol evolved into a divinisation of the animal. Yet, when considering the spreading of the artistic drawings of the beast along an East-West axis, we may infer that the symbolics has followed the same channel.